

LARS RAATTAMAA

DET HÄR ÄR

SOCIAL HÅLLBARHET

JAG TÄNKER ATT DET HANDLAR OM
ÖVERLEVNAD I EN VÅLDSAM VÄRLD
- MARYAM FANNI

VIBÖRJAROM

En gång, för lite mer än åttio år sen, skrev en tysk författare, med sanningen förhåller det sig inte annorlunda än med lyckan, vi kan inte äga den, bara vistas där.

Kanske kan en sån tvetydighet kallas poesi. Vad är sant? Hur kan vi bli lyckliga? Vad berättar vistelseorten? Nästa år fyller Gro Harlem Brundtlands rapport Vår gemensamma framtid 40 år. Hon skrev den på FN:s uppdrag. Hon gav vistelsen tre namn. Ekologisk, ekonomisk och social. Inte som mål, utan som gräns, som rum.

Emellanåt är vår tid överraskande intressant. Pandemiströmmar, accelererande AI, oro som invaderar demokratiska parlament och en klimatkris som vi sopar under alla mattor vi kan hitta. Det kan nog inte kallas lycka.

Sen Brundtland har kampen pågått om vem som äger ordet hållbar. Nästan alltid har ekonomin gått vinnande ur striden. Ibland har motstånd bjudits, ekologin insisterat på meningen med relationer och strukturer. Mellan människor och natur. Men Det Sociala, det har väl i bästa fall fått skriva under färdigskrivna kontrakt.

Så finns det någon anledning att titta på social hållbarhet? Eller är det bättre att låta den fortsätta att irra omkring som ett föräldralöst barn? Kan tanken ens tänkas att det är det sociala som skapar värden? Som gör livet värt att leva. Som gör livet till en plats värd att vistas i. Vad är ens

värde? Möjligheten att konsumera? Saker, människor, platser? Är det promenader? Konst? Djur? Poesi? Sex? Pengar? Ackumulation? Status? Vad gör oss lyckliga? Vad begär vi?

En gång i tiden var det sociala något helt centralt i arkitekturen, som Candilis-Josic-Woods eller Rene Gailhoustet och Jean Renaudie. Idag är det ovanligt, Helen & Hard är ett undantag. En gång hörde stora delar av det moderna ihop med det gröna. Som Das Neue Frankfurt 1925-1930 eller Stockholms Parkprogram 1946.

Och finns det någon anledning för arkitekturen idag att bry sig om det sociala? Två rapporter från det senaste decenniet säger trots allt att vistelseorten betyder något. Lucas Chancels Climate change and the global inequality of carbon emissions 1990 – 2020 (2021) och C40 Cities rapport Consumption-based ghg emissions of C40 cities (2018). De handlar om relationen mellan rumslig jämlikhet och koldioxidutsläpp. Det socialt hållbara.

Där måste samtalet om arkitektur och social hållbarhet börja. Om vi tror att social hållbarhet är något mer än människorelationernas svar på sortsoring eller bokföring.

Frågan om sanning och lycka och vistelse är en fråga om att vara efterfrågad. Av både den stora och den lilla skalan. Som en dröm om att vi alla befinner oss lika långt ifrån centrum.

Så jag åkte i väg till brödbakare i Hälsingland, ishockeyspelare i Göteborg, norska arkitekter, aktivistiska kulturgeografer, progressiva journalister, nytexaminerade doktorer, för att lära mig. Jag frågade dem alla vad social hållbarhet betyder.

INNEHÅLL

Social hållbarhet, vad är det? Under våren 2026 har arkitektkontoret Equator Stockholm genom Lars Raattamaa arbetat med att belysa och fördjupa diskussionen om social hållbarhet. Det blev "Det här är social hållbarhet", ett magasin om det socialas plats i arbetet med klimatkrisen med utgångspunkt i Lucas Chancels och C40-gruppens rapporter om klimat, jämlikhet och rum. Förhoppningen är att materialet ska användas som underlag för ökad kunskap och fortsatt diskussion.

Annica Carlsson, VD, Equator Stockholm

04. GRÄV DÄR DU STÅR

28. NÄSTEN FÖR STÄNDIGT FÖRÄNDERLIGA HISTORIER

36. RESTEN AV SVERIGE

20. ATT ANVÄNDA SIG SJÄLV SOM INSTRUMENT

52. DE SAMMANFLÄTADE ODLINGARNAS HALL

48. ATT SÖKA FRÅGAN PÅ VILKEN ARKITEKTUREN ÄR SVARET

Foto:
Michelle Meadows:
GRÄV DÄR DU STÅR
ATT SÖKA FRÅGAN PÅ VILKEN
ARKITEKTUREN ÄR SVARET
DE SAMMANFLÄTADE
ODLINGARNAS HALL
HISTORIEN OM DET GRÖNA
SOCIALA I ARKITEKTUREN 3

Katarina Despotović.
OJÄMLIKHETENS INFRASTRUKTUR

Sven-Åke Visén.
ORD BLIR BRÖD
RESTEN AV SVERIGE

Lotta Magnusson Nyberg.
LUST ATT SPELA

Lars Raattamaa.
ATT ANVÄNDA SIG SJÄLV
SOM INSTRUMENT
NÄSTEN FÖR STÄNDIGT
FÖRÄNDERLIGA HISTORIER
OMSLAG

Arkiv.
DET SOCIALAS FÖDELSE
HISTORIEN OM DET GRÖNA
SOCIALA I ARKITEKTUREN 2

Alla texter är av Lars Raattamaa
Ansvarig utgivare Annica Carlsson

01. VI BÖRJAR OM
Det här är social hållbarhet börjar för arkitekturens del i två rapporter om klimatet och ojämlikheten.

04. GRÄV DÄR DU STÅR
Med Maryam Fanni, filosofie doktor och konstaktivist i Hökarängen. Om ett stadsdelsombyggnadsprojekt som drömmer om en nostalgi som inte är invånarnas.

08. DET SOCIALAS FÖDELSE
Inledning till historien om Det Sociala. Hur det föddes som litterär stil, en berättelse om de andra. Men så ömsar tredje person singularis skinn och börjar tala.

11. HISTORIEN OM DET GRÖNA SOCIALA I ARKITEKTUREN 1
Om Das Neue Frankfurt 1925–1930. När modernismen tar kropp och blir vardag, där bostadsområden och landskap löser upp gränsen mellan stad och land.

12. ORD BLIR BRÖD
Med Margareta Englund, Mayyada Blhasal och Birgitta Froms-Andersson, och lite med Khadijeh Tamim. I Långheds tunnbrödsbageri i en utby till Alfta. Om att bygga en ugn där alla kan baka alla tunnbröd.

16. HISTORIEN OM DET GRÖNA SOCIALA I ARKITEKTUREN 2
Let Us Face the Future! 1945. Om ett omtumlande val som byggde en värld av allmänna bostäder, för att vinna freden.

18. OJÄMLIKHETENS INFRASTRUKTUR
Med Catharina Thörn, kulturgeograf i Göteborg. Om när mark och fastigheter omvandlas från möjligheternas rike till ren vinstpotential. Om RENT GAP! Om när DISPLACEMENT då blir maskinen.

22. HISTORIEN OM DET GRÖNA SOCIALA I ARKITEKTUREN 3
Stockholms parkprogram. 1946. Om gröna stråk av vildmark genom staden. Om en människas vilda tänkande.

20. ATT ANVÄNDA SIG SJÄLV SOM INSTRUMENT
Med Ane Dahl hos Helen & Hard. Arkitekt i Stavanger. Om ett ritbord där det sociala, människors engagemang, har ett självklart rum. Om Skandinavians intressantaste arkitektkontor.

28. NÄSTEN FÖR STÄNDIGT FÖRÄNDERLIGA HISTORIER
Med Anita Middelthon. I Vindmøllebakken i Stavanger. Om en fattig sardinburks-tillverkande stad i norska bibelbältet som förvandlas till stormrikt oljecentrum. Om en människa som hittar ett rum för gemenskap i ett hus av Helen & Hard.

36. RESTEN AV SVERIGE
Med Po Tidholm. Journalist och hemmansägare i Trönö. Hemma hos en tänkare, vid en banvall i Hälsingland, som försöker förstå varför tätheten, den urbana normen, bara fortsätter utan att lyssna. Och varför vi är så rädda för utbyarna.

40. LUST ATT SPELA
Med Mattias Persson, ungdomsansvarig i Frölunda Hockey Club i Göteborg. Om varför också de bästa måste lära sig att leka. Om varför lekrummet måste vara nära och regionalt utspritt.

44. FRAMTIDEN. VERSION A SOM I ABUNDANCE
En bok av Ezra Klein och Derek Thompson från New York och Chapel Hill i USA. Är det ett oändligt teknologiskt avreglerat överflöd som ska rädda oss?

45. FRAMTIDEN. VERSION D SOM I DEGROWTH
En rapport från Bortom BNP-tillväxt, KTH. Stockholm Eller blir en insikt i hur knappa jordklotets resurser ändå är vår räddning?

45. FRAMTIDEN. VERSION F SOM I 4 FINSKA FRAMTIDSSCENARIER
En rapport från Finska stadsrådet i Helsingfors. Eller bor kanske räddningen hos finska byråkrater som med allvarliga miner vill veta vad som händer med världen?

46. DET HÄR ÄR SOCIAL HÅLLBARHET: HANDLINGSPLANEN
Vad gör vi nu?

48. ATT SÖKA FRÅGAN PÅ VILKEN ARKITEKTUREN ÄR SVARET
Om det socialas och klimatets relationer i arkitekturen. Vägen vi behöver gå när klimatkrisen kräver ett systemskifte. Lucas Chancel och C40-gruppen visar oss hur status, ojämlikhet och hierarkier ser ut i rummet, mellan människorna.

52. DE SAMMANFLÄTADE ODLINGARNAS HALL
Med Miriam Andersson-Blecher. Chef för Botkyrka konsthall i Fittja. Om att se att det spontanas rum behöver organiseras,. Och upptäcka längs vägen att också konsthallen är konst. Allas hall och skolgård.

56. LÄS!
Det här är texterna om social hållbarhet.

GRÄV DÄR DU STÅR

HÅLLBARA HÖKARÄNGEN VAR NAMNET MAN VALDE NÄR DET VAR DAGS FÖR SÖDERFÖRORTEN FRÅN 50-TALET ATT RENOVERAS. ÄVEN OM DET SNARARE VAR NEON- LIKHEIT ÄN JUST HÅLLBARHET SOM VAR DEN BÄRANDE TANKEN.

Ett skyltprogrammet för att ge en enhetlig karaktär till ett hus eller plats är ett element alla arkitekter känner igen. Regler som skrivs för att undvika ett alltför brokigt utbud av butiksskyltar. I Hökarängen skrev man att alla skyltar skulle vara neonlika, i olika färger. Karaktären skulle vara 50-tal. Men vems bild av 50-talet var det? Och vem hade frågat efter den nostalgin?

Maryam Fanni går rakt emot mig på gågatan. Eller är det ett långt torg? Det här är hennes förort. Hon är grafisk formgivare och forskare. Och mycket annat också. I höstas doktorerade hon på avhandlingen *Reading the Signs, Distinction-Making Nostalgia in Swedish Postwar Suburbs*. En bok om skyltprogrammet Hållbara Hökarängen.

Vad betyder social hållbarhet för dig?

Jag tänker att det handlar om överlevnad i en våldsam värld. Jag försöker belysa att de här positiva värdeorden, levbart, trevligt, mysigt, inte är samma för alla. De har olika verkan på olika kroppar.

Du skriver att du undersöker "the description and invention of created place identity for the suburb. The relation to the ideal inner city and other suburbs." Är förorten en beskrivning eller en uppfinning? Finns det en särskild relation mellan teknologin och det sociala i förorten?

Förorten är ju båda två. Jag fokuserar på förorten som beskrivning. Men det är ju också en levd erfarenhet på en plats. Jag undersöker relationerna mellan olika förorter, snarare än centrum-periferirelationen. Hur förorter stigmatiseras och rasifieras, och sen tvingas att konkurrera med varandra.

En upplevelse som stannat i mig var när jag gjorde en tidning tillsammans med ungdomar i Tensta. Vi skulle åka på studiebesök till en redaktion inne i stan. Men de var jätteovilliga, de kände sig inte trygga med att åka till innerstan. "Varför ska vi utsätta oss för att bli uttittade och bli föremål för rasism." Det är också ett sätt att vara barn i en svensk offentlighet. Apropå trivsel. Och levbarhet.

FORSKAREN MARYAM FANNI I TVÄTTSTUGAN I KONSTHALL C I HÖKARÄNGEN I STOCKHOLM. MARYAMS FÖRORT.

Brundtlandrapporten från 1987, Vår gemensamma framtid, för samman ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Hur hör de ihop? Och varför känns det som att de aldrig är lika mycket värda?

Alltså idag är ju det sociala väldigt marginaliserat. Den odisciplinära forskaren Josefin Wangel lärde mig att alla hållbarhets-satsningar har en klassaspekt. Här i Hökarängen blev den sociala biten konstnärer. Konstsatsningen i Hökarängen måste förstås som gentrifiering, man ville skapa en Richard Florida-inspirerad kreativ klass här. Och det är något annat än de ateljéer som byggdes på ovanvåningen av centraltvätt-huset när Hökarängen var nytt.

Är nostalgin i The Signs enbart ett problem? Finns det alltid ett element av nostalgi i skylten? Reklamskylten? Är skyltens nostalgi en teknologi eller något socialt?

Jag tänker på Torches of Freedom från 1929, en reklamkupp när kvinnors rökande gjordes till en symbol för emancipation. Reklam är som konsten att föra samman två saker som inte alls hänger ihop. En kollision som skapar en föreställningsvärld. Så förstår jag också Hållbara Hökarängens skyltprogram. Det är utformat utifrån för att skapa ett annat Hökarängen.

Maryams arbete med skyltarna i Hökarängen började långt före avhandlingen. Som nyinflyttad förundrades hon av hur ett litet bokförlag vid torget, som bara gav ut ett par tre böcker om året, hade fått en lika storslagen neonlik skylt som alla andra. Varför skulle alla skyltar vara lika? Och varför insisterandet på nostalgin? Hon skrev en artikel i tidskriften Brand. Och nu har tankarna vuxit till en bok. Hon säger, jag tror halvt på skämt halvt på allvar:

Jag hoppas att det inte är jag som har bidragit till Hökarängen associeras med neonehärmande skyltar.

I The Shock of the old berättar David Edgerton hur mycket av teknologin under 1900-talet bara är en fortsättning på det gamla, bilen är en hästkärra, osv, det nya är ovanligt. Vad är skillnaden på att se 50-talsliknande ljusskyltar som teknologi eller som sociologi? Vad är nytt och vad är något gammalt?

Undersökningen börjar med Svetlana Boyms tankar om nostalgi. Hon menar att det finns två olika sorters nostalgi, restaurerande och reflekterande. Den restaurerande läser nostos, hemmet, först, medan den reflekterande mer handlar om algos, längtan, smärta och lidande. Längtan kan bli produktiv och skapa något nytt, medan resturationen söker det gamla. I skyltprogrammet Hållbara Hökarängen ser jag bara den restaurerande.

Alltså båda handlar ju om att förlora. Men medan den reflektiva handlar om smärtan över förlusten, är den restaurerande bara ett försök att återställa en förlorad guldålder. Hållbara Hökarängens skyltprogram blir en guldåldersmyt om 50-talet. Och den ligger väldigt nära en myt om en kontinuerlig svenskhet. Gränsen mellan nostalgi och kulturvård går vid de värderande orden.

Kan arkitekturen vara någonting annat än konsten att förpacka exceltabeller?

Självklart. Eller. Förhoppningsvis. Den kan vara en fördelningspolitik. En mer solidarisk stadsplanering som inte bara pratar om att den ena förorten ska konkurrera med andra. Vår förort har samma problem som andra platser. Och ord som "dåligt rykte" eller "misslyckad

planering", de där värderande orden gömmer undan strukturella problem.

Jag älskar ju den här platsen. Som närheten till naturen. För mig dröjde det länge innan jag förstod hur mycket jag är en produkt av förorten och hur stor del av det som är naturen. Först när jag doktorerade i Göteborgs och bodde på Avenyn. Där kände kroppen att den behövde gå i naturen. Tallskog och granitklippor. Hackspett, igelkottar och rådjur och allt som jag tagit för givet.

Berättelser om svensk natur används hela tiden för att rasifiera och exploatera ickevita. Jag har fått jättemånga frågor om vilket landskap jag känner mig mest hemma i? Havet? Eller Stockholms skärgård? Till slut kom jag fram till att min natur är en Stockholmsförort.

Du återkommer till "Gräv där du står" som ett slags forskningsideal. Forskning som också kan vara lokal organisering.

När ett skyltprogram som Hållbara Hökarängen pratar om att sätta en plats på kartan. Då säger gräv-där-du-står-arbetet att förorten redan är där. Tanken att en plats måste sättas på kartan är en finansiell logik som drivs av att alla platser, alla förorter, måste konkurrera med varandra. Men en sådan platsmarknadsföring behöver inte ha något med den faktiska platsen och historien att göra.

Gräv-där-du-står handlar om kroppen och situeringen. Att inse värdet i det som finns framför dig. Det är konsten. Det är forskningen. Det är aktivismen. Sven Lindqvists idé om att arbetarna skriver sin egen historia, att forskaren och invånarna gör det tillsammans. det vill jag bidra till. ■

ÉDITION ILLUSTRÉE

50 C.^{es}

LA LIV.^{on}

LES
MYSTÈRES
DE
PARIS

CH. GOSSELIN, Editeur.

DET SOCIALA HAR INTE
ALLTID VARIT SYNLIGT.
DET SOCIALA HAR INTE
ALLTID VARIT EN HISTORIA.
EN VETENSKAP. DET
SOCIALA HAR INTE ALLTID
TALAT I FÖRSTA PERSON.

Det Sociala föddes som litterär stil. Eugene Sues Paris mysterier är inte bara en litterär sensation när den publiceras som följetång i Journal des débats, 19 juni 1842 till 15 oktober 1843. Där skapas också ett nytt sätt att se på världen. En ny vetenskap. En ny konst.

I mitten av 1800-talet pratade man om Frågorna. Med stora F. Den Judiska Frågan. Slaverifrågan. Kvinnofrågan. Den Polska Frågan. Redan innan de var universitetsinstitutioner var det som att samtalen formerade sig likt vetenskapliga discipliner. Och nästan sist i raden föddes också Den Sociala Frågan.

I Paris Mysterier följer vi Rodolphe, storhertig av fantasilandet Gerolstein, genom Paris fattigaste rum. Han går omkring förklädd till arbetare och pratar flytande argotslang. Arbetarspråket från sin tids utanförskapsområden. Vid hans sida går två vapen-dragare, Sir Walter Murph från England och David, en frigiven slav som blivit läkare. Tillsammans räddar de den prostituerade La Gouleuse ur slaktaren och mördaren La Chourineurs våld. Och till sist räddar de också La Chourineur från sig själv.

Men det är inte berättelsen som lockar läsare utan Eugene Sues minutiösa dokumentation av de arbetande människorna. Vävarna, de prostituerade, slaktarna och tjuvarna. Deras bostäder, matbord och arbetstider. En dokumentation bortom statistiken. Ett mysterium. En litteratur.

DET SOCIALAS
FÖDELSE

Snart kopierades Paris mysterier som Breslaus mysterier, Berlins mysterier, Wiens mysterier. Ibland struntade efterföljarna i historieberättandet helt och gick rakt på beskrivningarna av de fattiga rummen. Breslaus bostäder. Berlins matbord. Wiens verkstäder.

Fattigdom hade alltid funnits, men nu, i den nya tiden i mitten av 1800-talet, hade någonting hänt. Tidigare var fattigdom något som drabbade den otursförföljde och förbannade. Men nu drabbades också hårt arbetande människor. Pauperisering var ordet för dagen. Fattig blev man inte längre för att man dragit fel lott i livet eller övergivit Gud. I mitten av 1800-talet var det den nya världen av fabriker som skapade fattiga. Massor av fattiga.

Den Sociala Frågan är till en början inte en höger eller vänsterfråga. Fascinationen inför det voyeuristiska tredjepersonsperspektivet fanns spritt över hela den politiska skalan.

1840 uppmärksammades till exempel polismästaren Honoré Antoine Frégiers för sin bok Om de farliga klasserna hos folket i de stora städerna. För honom var problemen att de fattiga inte kunde planera. De farliga klasserna levde från dag till dag, som gräshoppor. Det var därför som prostitution och alkoholism frodades.

Snart fick han svar på tal av många författare på motsatt sida av spektrat. Om där aldrig finns något överskott, skrev de, så tvingas människorna leva i ett helt annat tidsrum, den rena överlevnaden kräver in varje ögonblick av den fattige. Prostitution och alkoholism är inte valda egenskaper, de är konsekvenser av den industriella maskinen, den nya tiden.

Och det som förenade båda sidorna av politiken i Den Sociala Frågan var den voyeuristiska blicken.

Men under revolutionsåret 1848 händer något. Det är som att den litterära stilen tar kropp. Revolutionsvårens liberala revolution skapar nya konstitutioner och parlament. Men fattigdomens iskyla biter sig trots de nya ordningarna fortfarande fast i människorna. Och när sen de nya lagarna under revolutiones stormvindar måste försvaras fysiskt mot reaktionen och militären då är det inte lagstiftarna som kliver upp på barrikaderna.

13 mars dör 300 människor i Berlin. De som dödas är arbetare, vandrare hantverkare, skomakare, vävmaskinister. Och när de stora begravningsceremonierna hålls i Wien efter Folkets vår, som upproren kallades, så är det bara människor från kvarteren innanför murarna som läggs till vila i vigd jord. Förorternas människor, de fattiga, bekämpas levande eller döda av de nya lagstiftarna.

Under Junidagsupproret i Paris samma år, och på många andra platser samtidigt, ändras revolutionens karaktär från liberal till radikal. Lite som att den litterära stilen tar steget från tredje till första person. Den Sociala Frågans studieobjekt ställer sig nu själva längst fram. I Paris skapar till exempel Louis Blanc Luxemburgkommisionen för att minska arbetslösheten, och i Frankfurt förenar sig cigarrarbetarna från Hamburg med sättarna, maskinbyggarna, stolmakarna, tygtryckarna och blockskärarna från Berlin, med garnvävarna och sidenvävarna från Köpenick, och med tygtryckarna och blockskärarna från Eilenburg, och blir sin egen rörelse.

Allt det här händer långt innan sociologin föds som universitetsämne med Émile Durkheims självmordsstudier och Max Webers tankar om våldsmonopolet. Men redan vid mitten av 1800-talet föddes Den Sociala, samhällsbygget, som ett arbete med ojämlikhet och jämlikhet. ■

HISTORIEN OM DET GRÖNA SOCIALA I ARKITEKTUREN 1. DAS NEUE FRANKFURT 1925–1930

Berättelsen om modernismen berättas oftast i färgen grå. Men när modernismen föds som arkitektur, i Frankfurt år 1925, då är färgen grön.

Historien ser ut så här. Den nye borgmästaren Ludwig Landmann vill förändra Frankfurt från en murinhägnad kärnstad till en utspridd stadsregion. Världen har brutits i bitar av första världskriget och spanska sjukan, och nu börjar allt växa igen. Isär och ihop. I det kaoset vill Landmann skapa Der Rhein-Mainischer Städtekrantz. Idag skulle vi ha kallat det mångkärnig regionalisering. Han söker upp arkitekten Ernst May. Som letat nya former nu när städerna ska återuppbyggas. Han blandar hus och vägar med jordbruk och vild natur. Breslaus stadsplan är legendarisk, det första organiserade försöket till urban farming.

Ernst May knyter till sig Leberecht Migge, landskapsarkitekten som kallades Spartakus in Grün, ett smeknamn han lånat av berlinrevolutionärerna Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht. Han har arbetat med en sorts funktionalistisk landskapsarkitektur. Han anlägger inte parker utan gröna områden för människor att använda. Till odling, demokratisk organisering och nöjesliv. Han hämtar också Margarete Lihotzky från Wien. Hon har arbetat med squattersrörelsen tillsammans med Adolf Loos. De har sökt former att odla sin egen mark, bygga sitt eget hus, och kräva sin egen rätt. Tillsammans uppfinnar de den moderna förorten, där grönska, landskap och odling löser upp gränsen mellan stad och land. ■

ORD BLIR BRÖD

BYGDEGÅRDEN I
LÅNGHED SER UT SOM
EN FILM. EN HÖG VIT
TRÄBYGGNAD MED
ETT ALLDELES EGET
HÖGT TORN. FRÅN
BÖRJAN AV FÖRRA
SEKLET.

Vi blir som en liten dokumentärpjä.
I rollerna. (Vänster till höger på bilden.)
Khadijeh Tamim
Margareta Englund. Maggan
Mayyada Blhasal
Birgitta Froms-Andersson
Jag. (Utanför bilden.)

JAG Vad betyder social hållbarhet för er?

MAGGAN Jag har varit här i den här bygdeföreningen i ungefär tio år. I början var det mest människor härifrån trakten. Så sökte vi pengar till ett projekt vi kallade Kulturarv möter framtiden. Där pratade vi om både sociala och ekologiska hållbarheter. Det var då vi kom på att vi skulle bygga en bakugn. För oss var det en början till social hållbarhet. Det var så vi träffades.

Men vem ska baka där? Frågade vi. Vi kände ju inte varandra, men där fanns den arabiska föreningen.

MAYYADA Och colombianska.

BIRGITTA Och somaliska från Bollnäs.

(Birgitta pekar på den stora vita bakugnen. En eld brinner längst in.)

PÅ NÅGOT VIS HAR JU DEN HÄR
PJÄSEN GJORT ATT VI HAR KOMMIT
NÄRA VARANDRA OCH BLIVIT
VÄNNER

Så på något vis har ju den här pjäsen gjort att vi har kommit nära varandra och blivit vänner.

MAYYADA Vi tyckte att det var roligt att träffas och baka och fixa.

MAGGAN Vi gjorde mat ifrån olika länder och hade bufféer i stora salen. Med arabisk mat och eritreansk, colombiansk, svensk.

BIRGITTA Det är ju på något vis enkelt eftersom alla människor äter. I alla fall.

JAG Hur bygger Långheds tunnbrödbageri om Långhed? Hur bygger det om Alfta, Ovanåker, Hälsingland, Sverige?

MAGGAN Det här var från början nykterhetslogen. De som satt på den här tomten före blev tvungna att sälja för att gubben dog och de blev fattiga, och de andra i familjen emigrerade. En bonde som hette Blomberg köpte. Och skänkte till nykterhetsrörelsen.

JAG Var han en av de rika bönderna?

BIRGITTA Ja.

MAGGAN Många år senare, 1998, köpte min svärfar huset.

Han sa att huset ska fortsätta vara en mötesplats för alla. Annars var det här i Långhed ganska segregerat. Det fanns några storbönder, hälsingebönder, som tjänade massor. Där var helt klart en hierarki.

Men huset var den gemensamma mötesplatsen. Min svärfar ville återta den funktionen efter att det stått tomt länge. Han kommer från ABF och Socialdemokratin och då måste man försöka minska hierarkierna på något vis.

JAG Bakar man bröd i Hälsingland likadant som på alla andra ställen i

världen, som ni provat?

MAYYADA Vi vill se vad som händer när det arabiska tunnbrödet möter Hälsinglands tunnbröd. Jag fixar arabiska bröd. Ibland fixar jag turkiska. Jag har också fixat finska bröd. Och ibland gör jag manakish, arabiska pizzor.

Allt är precis som i mitt land. Ja, det är lika.

JAG När jag var i Uzbekistan lärde jag mig att bröd var något heligt. Om man tappade ett bröd på marken så skulle man sjunga en liten sång. Hur ser historien om brödet ut i Långhed?

BIRGITTA Här i Hälsingland fanns det väldigt många kvarnar som bönderna ägde gemensamt. Och många bagarstugor i varje by. Innan nästan allt försvann.

MAGGAN På en del platser är det viktigt att

behålla sånt här. Berättarandan. Stolt-het. Men här försvann det länge.

BIRGITTA Vi har alla våra redskap på väggarna. Både de vi använder och de gamla, sida vid sida. Då blir det inget museum.

MAGGAN Den där kaveln som Mayyada kavlar med nu är rolig. Lyssna.

(Jag hör, det låter lite som en klocka, en bjällra.)

MAGGAN Det är en kula inuti kaveln. Så att den ska höras runtomkring. En del säger att det var bonden som la i kulan så han skulle kunna höra att man jobbade i köket.

BIRGITTA Det är nästan som en stämpel-klocka.

JAG I Brundtlandrapporten från 1987, Vår gemensamma framtid, för hon samman ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Men varför känns det som att de aldrig är lika mycket värda?

MAGGAN Alltså, vi lär oss av var-andras sätt att leva. Som när jag har kört Mayyada hem. Hon säger varje gång, kom upp och drick kaffe. Men jag säger lite för ofta nej, jag ska jag göra det ena och det andra. Att dricka kaffe tillsammans är kanske också ett sätt att blanda in ekonomin. Vi har ju blivit ett oerhört ekonomiskt snurrande hjul. Ni var ju ändå långt före oss med allt sånt i Mesopotamien, Mayyada, ekonomi, pengar och så.

JAG Björk sjunger i The Hunter "I thought I could organise freedom / How Scandinavian of me." Men är inte mat ett exempel på att vi gör det hela tiden. Mat behöver planeras. Och mat är också en fråga om estetik, lust, och spontanitet. Mat som frihet och mat som organisation.

BIRGITTA Ja, men vi är fria att organi-sera.

MAGGAN Frågan är vad gör vi med vår frihet och organiserar den så att vi får ut någonting av den tillsammans.

DEN DÄR KAVELN SOM MAYYADA KAVLAR MED NU ÄR ROLIG. LYSSNA

“PÅ EN DEL PLATSER ÄR DET VIKTIGT ATT BEHÅLLA SÅNT HÄR. BERÄTTAR-ANDAN. STOLTHET.”

Vi hade nordiska rådet här. Vi pratade om vår verksamhet och de lyssnade. Då var det några av dem som började gråta.

(Kanske ser jag lite förvånad ut för Maggan fortsätter.)

MAGGAN Jo, det är sant. Benny. vad heter han?

BIRGITTA Benny Marcel.

MAGGAN Sen bjöd de oss till Köpenhamn. Vi åkte dit alla tre.

JAG Kan arkitekturen lära sig något av Långheds tunnbrödsbageri?

BIRGITTA Om man bygger gemensamma ytor i bostadsområdena kan man göra grejer tillsammans. Som när det här huset byggdes.

MAGGAN Man är nästan chockad över att tänka på att man på slutet av 1800-talet fick för sig att man skulle bygga det här.

BIRGITTA Och brödugnen har blivit en kokbok. Och du är med i tunnbrödsakademien, Maggan. Och vi har varit utställda på ett museum i Stockholm.

MAGGAN Jag glömmer bort vad det hette.

BIRGITTA Historiska museet. Och vi har också lagt ut mycket på Youtube. Mest tittare har Tunnbröd från hagen till magen.

MAYYADA Och vi har varit runt på skolor.

BIRGITTA 2023 blev vi årets bygdegård.

(Mayyada lyfter varma manakish ur elden i stenugnen. Med timjan. Och bjuder alla runt.)

(Khadijeh kommer in i köket. Ja, det som är bageriet.)

KHADIJEH Mamma bjuder alltid på någonting faktiskt, om nån kommer hem till oss, grannarna och mina kompisar, varje dag. Typ. Vi sitter och dricker och äter. ■

BASILDON NEW TOWN. 1951

HISTORIEN OM DET GRÖNA SOCIALA I ARKITEKTUREN 2. LET US FACE THE FUTURE! 1945

Det finns fog att kalla Labours vinst i parlamentsvalet sommaren 1945 för den mest omtumlande historien i Storbritannien det senaste seklet. Winston Churchill hade vunnit kriget, han var hjälten, alla var överens. Men lika överens var man att framtiden skulle byggas av andra.

Valet stod mellan Friedrich Hayeks bok Vägen till trädedom, som de konservativa spred i massupplaga, och Labours legendariska valmanifest Let Us Face the Future! som blev en bestseller utan motstycke. Den berättade att framtiden nu handlade om att vinna freden.

Resultatet kom som en chock, för britterna själva, men också för Joseph Stalin. Krigshjälten Churchill röstades ut och i stället valde man Clement Attlee. Ett får i fårakläder som Churchill hade kallat honom under kriget.

Den nye premiärministern må ha varit en mild själ, men runt sig samlade han

ett rövarband av viljestarka karaktärer. Och den starkaste viljan av dem alla var walesaren Nye Bevan. Han har gått till historien som mannen som skapade NHS, det brittiska sjukvårdssystemet, men lika viktigt för honom var bostäderna. Det var löftet att bygga bostäder åt de krigströtta och sönderbombade sluminvånarna som hade vunnit valet åt Labour. Med New Towns Act 1946, och Town and Country Planning Act 1947, byggde han och bostadsministern Lewis Silkin tio New Towns. Samhällen som inte bara skulle vara sovstäder utan platser för hela livet. Och man planerade också de brittiska städernas system av Green Belts. Vida Commons, allmänt tillgängliga grönområden som fredades för framtida exploatering. Allt byggt av det allmänna.

Innan arbetet upphörde efter Margaret Thatchers Housing Act 1980, hade 32 New Towns byggts. De utmattade hjältarna hade till slut fått sina hem. ■

JAG MINNS EN GÅNG
NÄR CATHARINA THÖRN
BERÄTTADE FÖR MIG OM
EN STADS-
UTVECKLARE SOM
EFTER ATT MYCKET
INKÄNNANDE LYSSNAT
NÄR HON FÖRKLARAT
HUR OJÄMLIKHET
KONSTRUERAS I
RUMMET FRÅGADE, "MEN
KAN VI INTE HA LITE
GENTRIFIERING?" OCH
JAG TÄNKER – DET ÄR
KANSKE DET SOM ÄR
OJÄMLIKHETS-
REALISMEN.

Catharina Thörn är sociolog. Hon har länge beskrivit gentrifieringen i Sverige, Hon introducerade Neil Smith som visar att det ojämlika rummet skapas av en ekonomisk logik snarare än av trender. Som en rörelse in mot stadens mitt av pengar, där sen människorna följer efter. Hennes rum i nybyggda Humanisten i Göteborg har ett fönster mot baksidan av huset.

Vad betyder social hållbarhet för dig?

Jag har haft problem med hållbarhetsbegreppet, därför att det har definierats om till ett mål snarare än som en begränsning. Jag skulle vilja läsa ett citat av stadsbyggnadstänkaren Peter Marcuse: "'Sustainability' as a goal for housing or urban development just doesn't work. In the first place, sustainability is not a goal; it is a constraint on the achievement of other goals. Look at the early, and still a standard, definition, that of the World Commission on Environment and Development

OJÄMLIKHETENS INFRASTRUKTUR

(the Brundtland Commission) in 1987: 'Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.'

1970 skrev Milton Friedman. "The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits." Det är en bild av relationen mellan ekonomi och det sociala. En annan är bilden på din bok Gentrifiering, där ordet DISPLACEMENT är målat på en betongmur. Displacement är ett våldsamt ord, det betyder mer än bara omplacering, det betyder fördrivning,

utvisning, landsförvisning. Du har lyft in Neil Smiths begrepp "Rent Gap", i en svensk diskussion. Jag tänker på hur "Rent Gap" hör ihop med de två olika relationerna mellan det sociala och ekonomin. Och det jag undrar är om "Rent Gap" alltid också är någonting socialt?

Om jag ska svara helt spontant så skulle jag säga att Rent Gap ju inte är något man hittat på. Det är något som finns som en drivkraft i ekonomin.

Ta Kvillebäcken i Göteborg. Ett klockrent exempel på Rent Gap. På andra sidan, på Hisingen, ingen brydde sig om

marken. Den var perifer. Sen råddade man om stan och sa att nu ligger city på båda sidor om Göta älv. Och i det ögonblick man säger att det här ska vi utveckla öppnar sig ett Rent Gap. Det handlar om värdet på nuvarande mark kontra det potentiella värdet som uppstår under en annan användning. Det som skapar spänningar sen är de ojämlika utvecklingsprocesserna.

Brundtlandrapporten från 1987, Vår gemensamma framtid, för samman ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Hur hör de tre ihop? Och varför känns det som att de aldrig är lika mycket värda?

Jag har skrivit en text som heter Ojämlighetsrealismen. Om normalisering av ojämlikhet i Göteborg. Jag intervjuar personer i Göteborgs kommun efter en programplan som hette Ögonblicket Göteborg. Göteborg skulle bli jämlikt, sa man. Men det var ju inte sant. För om man har det målet så uppstår målkonflikter. Men de benämndes inte. I stället har man en styrmodell som jag kallar för ojämlikhetsrealism. Den säger att det finns förutsättningar som gör att jämlikhet är omöjligt. Ingen tror på att vi kan skapa jämlikhet. Ja visst, jämlikhet är ett mål, därför att det låter fint. Men vi kan inte uppnå det. Alla vet ju att det är ekonomin som styr, vi ska öka tillväxten. Om man inte anser att jämlikhet är realistiskt då är arbetet dömt att misslyckas.

Du skriver i Territorial curation. "In the planning-led regime, public land was viewed as a tool for implementing political visions, while the development-led regime was market-driven and viewed land as a financial asset." Åren för planning-led regime är 1930-1990, och för development-led

regime, 1995-Nu. Finns det inte något paradoxalt med att tillämpa tillväxtkravet också på fastigheter, land och rum?

Jag pratade en gång med en äldre fastighetsägare som varit verksam i Göteborg väldigt länge. Han sa att på 70-talet så pekade kommunen med hela handen. Men plötsligt fick fastighetsägarna sitta i framsätet. Nu var det snarare vi som formulerade planeringsmål, sa han.

I Lagboken finns ju ändå lagen om det kommunala planmonopolet.

Ja, men nu börjar man prata om fastighetsdrivna detaljplaner. Den gamle fastighetsägaren pratade om planen de höll på med som att det var de som gjorde den. Till slut frågade jag, "Är det ni som gör detaljplanen?" "Nej, nej," sa han, "det är ju stadsbyggnadskontoret som gör den åt oss."

Är det inte också som att tillväxtkravet sätter en kedja i rullning. Tillväxt kräver Mätbarhet kräver Försiffring kräver Föroppling kräver Avreglering kräver Antiplanering.

Jag tänker på fastigheter som mark. Och det betyder att det som går att förändra är det som finns runtomkring. Så kan värdet växa. I längden förutsätter det en form av avreglering.

Kan arkitekturen vara någonting annat än konsten att förpacka excel tabeller?

För närvarande har jag inte någon positiv idé om arkitektur. Jag arbetar mycket med Palestina nu. Forskargruppern och konstnärerna Forensic Architecture pratar om hur man redan på 30-talet såg till att bygga vägar och infrastruktur från de judiska byarna ut

“JAG TÄNKER PÅ
FASTIGHETER
SOM MARK.
OCH DET
BETYDER ATT
DET SOM GÅR
ATT FÖRÄNDRA
ÄR DET SOM
FINNS RUN-
TOMKRING.”

till hamnarna. Men inte från de arabiska. Folkmordet nu har en arkitektur. Det tar rumsliga och strukturella uttryck.

Jag tänker att arkitektur är ett möjligt sätt att bygga framtiden. Vilka slags sociala liv vi ska leva, hur vi ska vara med varandra. Så här ska vi bo, så här långt ska det vara att resa för några. Massor med infrastruktur här, medan andra, de bor någonstans ute i vilken form som helst.

Det blev väldigt tydligt när vi arbetade med Kvillebäcken. Där fanns det jättemycket drömmar, idéer som också var rumsliga. Några hade gjort en moské i en industrilokal, någon hade skapat Afro-mixbutiken. Allt var ett slags infrastruktur. Man hade byggt fram en idé om staden. Och så kommer det någon annan och lägger någonting helt annat rakt över.

Samma sak händer i Gamlestaden,

ska den platsen få fortsätta vara en arbetarstadsdel? Eller blir det bara en romantisering av det förflutna, som en karikatyr av 50-talet. Och när man sen bygger den karikerade bilden så blir man av med hela historien om migrationen i Sverige. Inte minst av den muslimska.

För mig handlar det väldigt mycket om att ta makten över framtiden.

Jag tänker på kritiken av extractivismen, på Yanis Varoufakis kritik av Tech-Feodalismen, Quinn Slobodians kritik av Zonerna i Crack-up Capitalism, på Hettie O'Brien och Brett Christophers, som visat hur Asset Management och Private Equity flyger under radarn. Men också på praktiken, Praxis, Network Nations, Paul Romers Charter Cities och Donald Trumps Freedom Cities. Och frågan är, ser vi ett slags fastighetens återkomst, som bygger på en chockdoktrin där man själv skapar chocken. Genom displacement.

Ja, och som är det som Marx talar om som primitiv ackumulation. Vi är tillbaka i det. Att ackumulera genom att fränta någon någonting som är något mer kollektivt. Land. Vatten. Ackumulationen i fabriken räcker inte längre. Och där blir ju till exempel Gaza naturligtvis jätteintressant. Som mark. Det är väl inte så konstigt att Trump som den fastighetsägare han är agerar som han gör. ■

HISTORIEN OM DET GRÖNA SOCIALA I ARKITEKTUREN 3. STOCKHOLMS PARKPROGRAM 1946

Det tog tid innan världen förstod arkitekturen i Frankfurt, där naturen användes som verktyg att lösa upp gränsen mellan stad och land. En som förstod före andra var Stockholms Stadsträdgårdsmästare Holger Blom. Efter småskaliga försök före och under kriget skrev han Stockholm Parkprogram 1946. I stället för att planera avskilda parker skulle det gröna sippra igenom staden som stråk av vildmark. Stråkparker. Och precis som Leberecht Migge var det gröna i visionen multifunktionellt. Parkerna var inte bara kontemplativa objekt, de skulle användas, för sport och fritid, för demokratiska samlingar och enskilda nöjen. Och i farten uppfann han både parkleken och parkteatern.

Det är värt att läsa Holger Blom själv: "Som ett rutnät silar parkstråken genom bebyggelsen. De inte bara luckrar upp staden utan särskiljer på ett trivsamt och även ur modern kommunikations-

synpunkt praktiskt sätt de olika stadsdelarna. Fullt utbildat fungerar parkstråket så, att parkremsorna löper ut från bostädernas trädgårdssida, förenas och flyter in i den stora parken för lek, tummel och samling. Kedjor av sådana parker leder ut till de lantliga utflyktsparkerna. I de sammanhängande parkerna utbildas ett trafiksystem av vägar, huvudsakligen för gående men även för cyklande och skidåkande – ja, även för motorfordon. Gång- och cykelstigarna kopplas från motorfordon och löper för sig."

Holger Bloms Parkprogram var en bärande del i Sven Markelius Generalplan för Stockholm från 1952, och i arbetet med Vällingbyplanen. En vision som fick stor internationell betydelse. Stockholms Parkprogram byggde Stockholm på ett sätt som den traditionella staden aldrig hade kunnat drömma om. ■

HÖGDALSTOPPEN 1 EN DEL AV
STOCKHOLMS PARKPROGRAM
BÅDA AV HOLGER BLOM

HELEN & HARD HAR ARBETAT
MED ÅTERVINNING AV BÅDE
MATERIA OCH HISTORIA, SEN
DAG ETT EN GÅNG PÅ NITTIO-
TALET. ATT DET SOCIALA ÄR
KÄRNAN I ARKITEKTUREN ÄR
EN SJÄLVKLARHET FÖR DEM.
FÖR RUM HANDLAR OM
MÄNNISKOR.

ATT ANVÄNDA SIG SJÄLV SOM INSTRUMENT

När jag gick på arkitekturskolan på 90-talet var ekologisk arkitektur ganska töntigt, att bygga med containrar var däremot cool. Men i Norge fanns det några som gjorde båda. De hette Helen & Hard. 30 år senare arbetar de fortfarande med att återanvända allt de får syn på. Med att återberätta historien om den möjliga arkitekturen. Helen & Hard är fortfarande Skandinavians intressantaste arkitektkontor. Jag åkte tåg till Stavanger. Det tog en hel dag och ett halvt liv.

Jag möter arkitekten Ane Dahl på Helen & Hards kontor och frågar, vad betyder social hållbarhet för dig?

För mig handlar allt om att återvända till vad det är att vara människa. Vad behöver vi vara? Hur är vi den bästa versionen av oss själva? För varandra och för planeten? Det finns något enkelt i social hållbarhet. Möjligheten att vara tillsammans. Att se och bli sedd. Möjligheten att uttrycka sig och samtidigt vara en grupp. Vi frågar oss alltid hur vi kan

översätta det till arkitektur. Hur arkitekturen ser ut i form av liv och handling.

Ett stadsbyggnadselement som fått dåligt rykte i Sverige är bostadsområdet. Som det uppfanns i Frankfurt 1925. Möjligen än sämre rykte har Le Corbusiers Unité. Och ändå undrar jag, är Vindmøllebakken, vid sidan av att vara ett kollektivhus, också ett område, och kanske till och med en Unité?

Många arkitekturprojekt ser sig själva som väldigt isolerade. Vindmøllebakken är så klart en del av ett bostadsområde. Om vi ska prata om social hållbarhet behöver det handla om hur du når ut till en större helhet. Du är aldrig bara dig själv, du är en del av ett större sammanhang.

Ju mer olika desto mer robust. Lägenheterna är olika för att svara på olika behov. Och för största möjliga variation i ålder och relationer. Om du är familj, singel, par eller ensamstående förälder.

Ju större blandningen är desto mer kan olikheterna komplettera och hjälpa varandra.

I Strukturalismen, som Candilis-Josic-Woods, Aldo van Eyck, eller Rene Gailhoustet och Jean Renaudie, var det sociala en central del i arkitekturen. I hög grad har det tryckts undan i idag. Men finns där ändå ett släktskap mellan Helen & Hard och strukturalismen? Som i Vindmøllebakken?

“KOSTNADEN FÖR
ETT BOSTADS-
PROJEKT ÄR INTE
BARA MARK,
BYGGNAD OCH
FÖRSÄLJNING.
DENTANKEN
MÅSTEVI
KOMMA IFRÅN”

Vi arbetar alltid med social hållbarhet. I alla projekt. Hur både miljön och det sociala påverkar individen. Det är så vi tänker estetik. I Vindmøllebakken handlar det lika mycket om kopplingar och övergångar mellan rum som om programmet. Upplevelsen av rum hör ihop med variation och mångfald. Du har en enkel struktur som upprepas och sätts ihop, lite rigid på ett sätt, men den är sammansatt och ger nya rum beroende på hur du rör dig.

Brundtlandrapporten från 1987, Vår gemensamma framtid, för samman ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Hur hör de ihop? Och varför känns det som att de aldrig är lika mycket värda?

Det är en stor fråga. Väldigt politisk. Jag tror att man också kan bli väl idealistisk och försöka hålla ekonomin borta. Men kostnaden för ett bostadsprojekt är inte bara mark, byggnad och försäljning. Den tanken måste vi komma ifrån och se hela kostnaden för samhället. Det är ekonomiskt. Vad är ekonomin med många äldre, och med stor ensamhet och psykisk ohälsa. Om vi lägger pengar på att bygga annorlunda så sparar vi ändå.

Men vem beräknar ekonomin utifrån det sociala, vem beräknar naturens ekonomi? Vem är rösten för naturen, vem är rösten för det sociala?

Stadsarkitekten Thomas Sieverts från Ruhr sa på en konferens i Stockholm att Helen & Hard gav honom ett nytt sätt att se Genius Loci. Inte som platsens själ utan som återanvändning också av historien. Återanvändning har funnits hela tiden hos Helen & Hard, som i Geopark och Tou-Scene. Och det jag undrar är kan återanvändning vara progressivt och nyskapande?

FÖRRA UPPSLAGET, TILL
VÄNSTER, GEOPARK, EN
LEKPLATS I HAMNEN I
STAVANGER, 2008, TILL
HÖGER, OCH PÅ DET HÄR
UPPSLAGET, RUNDESK-
OGEN, BOSTÄDER I
SANDNES I STAVANGER,
2013

“ARKITEKTUR ÄR INTE BARA ETT YRKE, VI MÄNNISKOR ÄR SAMMAN- KOPPLADE MED ANDRA MÄNNISKOR.”

Inget är frikopplat från platsen. Vi börjar alltid med att leta efter betydelser som redan finns. Resurser i området, saker som kan återanvändas, personer, folk som vet saker. Jag tycker att Sieverts har lite rätt, det tänkandet har alltid funnits hos oss.

Som Geopark, den är ju inte någon sorts Disney-variant av oljeindustrin, det hade varit helt ointressant. Den är något du kan lära dig av, något att interagera med. Geopark var aldrig gjord för att bevaras men nu vill många behålla den. Samtidigt är den en ungdomspark och unga människor idag är inte samma som för 20 år sedan.

Hur kan arkitekturen vara någonting annat än konsten att förpacka exceltabeller och argumentera mot kostnader?

Jag tror att man måste använda sig själv som ett slags instrument. Jag tror inte att AI kan ta över allt. Arkitektur är inte bara ett yrke, vi människor är sammankopplade med andra människor.

Vi hade inte kunnat göra Vindmøllebakken utan att prata med människorna där. Ett hus är inte bara ett förvaringsrum för människor.

Helen & Hards projekt Ildsjeler är det intressantaste stadsbyggnadsprojekt jag vet. ■

NÄSTEN FÖR STÄNDIGT FÖRÄNDERLIGA HISTORIER

HELA STAVANGER ÄR EN ENDA
STOR HAMN. SÅ KÄNNES DET I ALLA
FALL FÖR EN SVENSK RESENÄR.
MEN BIT FÖR BIT ÖPPNAR SIG
NYANSERNA. VEM ÄR RIK VEM ÄR
FATTIG, VEM ÄR HISTORIA VEM ÄR
FRAMTID, VEM ÄR ENSAM VEM ÄR
TILLSAMMANS. JAG GÅR HELA
VÄGEN UT LÄNGS PEDERSGATA
TILL DE GAMLA FATTIGKVARTEREN.

NU HAR DE ÅTER-
ANVÄNT SJÄLVA PLATSEN
TILL KOLLEKTIV-
HUSET VINDMØLLE-
BAKKEN

En gång kallades sista biten av den långa gatan från kullarna mitt i Stavanger ut till de stora sädessilona i hamnen i Svankevigå i öst för Varmen. En del säger att den fick sitt namn från ett Gehenna som aldrig slocknade, Men kanske var det snarare alla fermenterande konserveringsfabriker som döpte gatan. Här byggde Helene & Hard ett kollektivhus på 90-talet. Av återanvända offshoremoduler från oljeborrplattformarna. De kallade det B-Camp. De hade sitt eget kontor där. Nu har de återanvänt själva platsen till kollektivhuset Vindmøllebakken. B-Camp, och de gamla modulerna har flyttat längre ut i fjorden, och blivit ett vandrarhem för surfare.

Vad betyder social hållbarhet för dig?

Norrmän är inte kända för att vara utåtriktade. det handlar nog om en känsla av trygghet. Kanske går det tillbaka till när vi inte visste vem som ville oss väl. Är du vän eller fiende? Många tycker att det är skrämmande att bo så nära som vi gör

här i Vindmøllebakken. Jag tror att det handlar om att bygga ett samhälle som känns tryggt för dem som bor här. Lite som när man bygger en bra organisation, vilka värderingar är viktiga för att man ska blomstra tillsammans. Det skapar social hållbarhet.

Är social hållbarhet något annat än spontanitet?

Om du är trygg med någon vågar du vara mer spontan och visa mer av dig själv. Då kan spontanitet skapas. Alla har inte samma sociala färdigheter. Vissa hatar småprat. Vissa tycker att det är helt okej. Idag tror jag att vi är 52 vuxna och 5 barn i Vindmøllebakken. För att få gemenskapen att fungera behöver vi också en fast struktur.

Jag tittade på tv-serien Lykkelandet. En historia om kollisionen av historia och explosionsartad modernitet i oljerushens Stavanger. Finns den historien i Vindmøllebakken?

ANITA MIDDELTHON PÅ BALKONGEN
HÖGST UPP I VINDMØLLEBAKKEN

Stavanger Öst är historiskt den fattigaste delen av staden. I många av husen bodde flera familjer samtidigt. Här fanns 73 fabriker som konserverade sardiner. Stavanger var före oljan en stad som konserverade fisk. Här gjordes allt från oljan och tomatsåsen man lägger fisken i till burken själv. Idag finns ingenting kvar av det.

Några av oss här har varit en del av Lykkelandetresan. Själv kom jag hit på 70-talet. Jag var nyutbildad sjuksköterska, min man var jurist. Efter två år började han på ett amerikanskt oljebolag. Jag känner igen mycket från tv-serien.

Stavanger är en del av bibelbältet. Jag hade aldrig hört talas om så många olika församlingar när jag kom hit. Här finns människor som vuxit upp i ganska strikt religiösa miljöer.

Och så kom oljan och utvecklingen

och pengar och Porschar. Idag ser man mycket gentrifiering, många av de gamla husen rivs för förtätning. Det blir viktigt hur många kvadratmeter du har, hur många bilar, hur många resor, hur många smycken. Vindmøllebakken är kanske ett slags motreaktion mot oljan?

Kan man stå emot gentrifieringen?

Ja, ja, ja. Men det är svårt. Bredvid oss är en gammal fabrik. En folkhögskola ville ta över den. Helene & Hard ritade en fantastisk ombyggnad, men det fanns inte pengar. Och nedanför oss är en annan gammal byggnad som kallas Konsulatet. Småföretag, konstnärer, ett kostymlager, en snickeriverkstad, en cykelverkstad. Men allt måste antagligen ut, huset ska rivas. Så som det händer överallt. Även gamla skyddade hus som inte får rivas köps upp och hyrs ut som airbnb?

Vi vill ta ett socialt ansvar också för

“VINDMØLLE-
BAKKEN ÄR
KANSKE ETT
SLAGS MOT-
REAKTION
MOT OLJAN?”

området utanför vårt hus. Vi ska ha en gatufest för alla som bor runt här för att försöka knyta ihop oss ännu mer. Vi vill påverka vad som ska hända med de stora spannmålssilona. En av dem kommer att rivas men en kommer nog att få stå kvar, om det Ane Dahl på Helene & Hard vill med Mølleneset förverkligas, det nya bostadsområdet hon håller på med. Hon har arbetat med boende i området, och de har bidragit till arbetet med stadsplanen. Vi har också varit aktiva.

Hur fungerar Vindmøllebakken?

I Vindmøllebakken äger vi 500 kvadratmeter tillsammans. Var och en av de 40 lägenheterna äger 12,5 kvadratmeter var. Det största gemensamma utrymmet är det du kom in i från vår lilla gård. Och det spontana händer inte bara för att man tycker att det är roligt att odla blommor eller baka bullar. Det måste vara en låg tröskel för att komma in i gemenskapen. Det finns hus på andra platser som kanske har en bankettsal. Eller gästboenden att hyra. Men utan arbetet skapas inte en gemenskap.

Kan ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet vara lika mycket värda? Som Brundtlandrapporten från 1987,

Vår gemensamma framtid, drömde om?

Jag tror inte att man köper en lägenhet i Vindmøllebakken för att spekulera. Om man ser bostaden som ett värdepapper att bo i går man någon annanstans. Utvecklarna har sagt att ett sånt här projekt antagligen inte kommer att hända igen. Det är alldeles för dyrt. Det är viktigt att mäklare som ska sälja lägenheter i ett bostadsområde kän-

“ETT AV DE STÖRSTA HÄLSO-PROBLEMEN I NORGE ÄR ENSAMHET.”

ner till tanken, och det är svårt när de inte har bott här. Det blir som att sälja äpplen och kalla det apelsiner.

Hur kan arkitekturen vara någonting annat än konsten att förpacka exceltabeller? Kan Vindmøllebakken sprida sig?

Vi har hela tiden många besökare. Vi var med att arrangera en konferens för forskare, arkitekter, boende och fastighetsutvecklare om socialt boende. Men det kanske viktigaste är att få med politikerna. Vindmøllebakken har också ställts ut på Venedigs arkitekturbiennal 2021.

Ett av de största hälsoproblemen i Norge är ensamhet. Vi tänker att det här är ett väldigt bra alternativ, i konsten att leva. ■

RESTEN AV SVERIGE

BOR STADEN OCH LANDSBYGDEN ENS I SAMMA VÄRLD? PO TIDHOLM SKICKAR EN STORMVIND AV KONKRETA FÖRSLAG ÖVER OSS. FRÅN EN BANVALL I SÖDRA NORRLAND.

Lite fräckt lånar jag rubriken från titeln till Po Tidholms tv-serie från 2016. Jag hoppas att han inte misstycker. Han bor vid en gammal banvall i Hälsningland. Rälsen är borta. Men små järnvägshållplatser står kvar. Po har hela sitt liv försökt förstå hur periferier skapas genom att platser ges olika status. Vi åker förbi en stenkyrka från 1200-talet, en 60-tals-utbyggnad av en lanthandel som en svensk modernist ritat, en staty av en fredpristagare, och jag tänker, varför skapar bara vissa värden geografisk värdeackumulation.

Vad betyder social hållbarhet för dig?

För mig handlar det numera om att vistas.

Det har varit intressant att studera samhället utifrån densitet, där finns det mycket att lära om social hållbarhet.

Nu när vi har marknadsierat i princip alla välfärdstjänster, oavsett om det är tjänster som ingår i medborgarskapet. Då får kvantiteten, tätheten, ännu större betydelse. De som bor tätt får ju en helt annan typ av service och ett helt annat utbud än de som bor glest.

Först upphör välfärdstjänsterna att fungera längre ut. Och sen också politiken. I stället tänker man fram en slags white-trash-karaktär ute i periferin som man försöker appellera till. Som Ebba Busch utspel om samer. Att riva

ÄVEN OM 80-TALET MER OCH MER KÄNNES
SOM NÅGON SORTS WEIMARREPUBLIC

upp Girjasdomen, krympa renstammen och ta ifrån samerna deras status som urfolk.

Ibland känns det som att densitet är den enda faktorn som spelar roll i arkitekturen. En kvantitet som kan växlas in som kvalitet.

Förra valet var historiskt, det var första gången som Stockholmsregionen fick fler mandat i Sveriges riksdag än resten av Sverige.

2022 skrev du: Här är 17 handfasta råd om Norrland till den nya regeringen. Bland annat om fastighetsskatt på energifastigheter och att återinföra andra kammaren. För att geografi också borde påverka samhällsstyrningen.

När jag skrev det där satt jag och skrattade för mig själv för det var en så himla absurd tanke att jag skulle komma

med så konkreta förslag. Men för varje år som går tycker jag att artikeln är mer och mer relevant. Även om ingen kommer att införa en andra kammare i Sverige igen.

Men om ett parlament i ett land är helt dominerat av representanter från urbana områden kommer det ju att komma med urbana svar på alla frågor.

Om man är en hammare så ser alla problem ut som en spik.

Det kanske är en kulle jag skulle vilja dö på.

Och fastighetsskatten? Kommer vi någonsin att se den igen?

Fastighetsskatt är ju ett utmärkt sätt att de fördela medlen.

Regional skatt på energifastigheter, och kommunal skatt på vindkraftverk.

JAG HAR FORTFARANDE INTE ETT BRA SVAR PÅ VARFÖR RÄDSLAN ATT BEFINNA SIG I PERIFERIN ÄR SÅ CEMENTERAD

Brundtlandrapporten från 1987, Vår gemensamma framtid, för samman ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Hur hör de ihop? Och varför känns det som att de aldrig är lika mycket värda?

Det finns någonting extremt uppgivet just nu. När jag skrev de här 17 punkterna var ju mottagaren någon som jag ändå betraktade som mottaglig. Nu får man knappt överhuvudtaget tänka progressiva tankar länge. Då blir samtal överflödiga.

Så hade Bruntland fel? Var förhoppningen att ekonomi, ekologi och det sociala ska kunna existera på jämlik nivå naiv?

Nej, det var väl helt rätt. Även om 80-talet mer och mer känns som någon sorts Weimarrepublik. Man fick tänka och man kunde ha visioner, man kunde drömma stort och unna sig att vara självkritisk.

Där fanns en formulering i maktutredningen från den tiden hur de röstande gått från att vara en arbetarrörelse med makt till att bli konsument utan makt. Det är ganska hårda ord. Idag skulle det vara väldigt farligt att visa blottor så. Och drömma stort är det ingen som orkar.

En del av människovärdet är knutet till marken, fastigheten, rummet. Men idag krävs av rum att de förvandlas till finansiella verktyg för värdeackumulation. Är det ens möjligt att värja sig?

Där är ju en gammal sanning hur man värderar människor på landet. En hemvändare är mycket mera värd.

Söderhamn är en intressant ort. En klassisk svensk kriskommun. Sociologen Lotta Svensson beskriver i Vinna och försvinna? hemvändare i Söderhamn. Hon intervjuar

“MAN KUNDE DRÖMMA STORT OCH UNNA SIG ATT VARA SJÄLVKRITISK.”

ungdomar som berättar att för att någon ska lyssna på dem så måste de först flytta i väg och sedan flytta tillbaka.

Och samtidigt är rädslan för att flytta från centrum till periferin monumental. Efter alla dessa år jag har tänkt på det här har jag fortfarande inte ett bra svar på varför rädslan att befinna sig i periferin är så cementserad.

Kan arkitekturen vara någonting annat än konsten att förpacka exceltabeller?

Ja, det borde den verkligen kunna vara. Jag kan inte riktigt se något skäl till att den inte skulle, även om ni ju också verkar i ett system till 100 %. Och det systemet är riggat. Men det borde vara fullkomligt möjligt att bryta sig ur det. Det är nog ert ansvar som arkitekter att frigöra er från excelhegemonin.

En kanadensisk geograf, William Rees, skrev en text som heter, Is Sustainable City an Oxymoron? Han pratar om stadens metabolism, omsättning av materia och energi, Londons metabolism omfattar till exempel hela Storbritannien. Skillnaden kallar han Spökarea.

Vi räknade på samma sätt på Stockholm. Vi utgick från den yta som krävs för att göra sig av med rötslammet. Vi gjorde en karta och kom fram till att Stockholms area var hela Mälardalen, Uppland, Sörmland och delar av Bergslagen och Västmanland.

Jag tänker på ordet spökarea? Franska ordet för förort, Banlieu, betyder bannmil.

Village hör ihop med Villain, vilde. Peasant med pagan, hedning. Varför är ordet Urban automatiskt positivt och resten av orden negativa?

Ja, oavsett vem du frågar så kommer svaret vara att det urbana är överordnat allt. Argumenten och motiven kommer kanske att skilja sig åt. Den urbana tolkningen av landsbygden är att den är till för produktion och rekreation. Bara de två funktionerna.

Det är ju därför Ebba Busch gör de där utspelen. Samerna är i vägen. För produktion och rekreation. För fiske, jakt, fjällvandringar, skidbackar och mineralutvinning. Det gäller att undanröja alla hinder för det som städerna har bestämt att landsbygden är till för. ■

LUST ATT SPELA

FRÖLUNDA HOCKEYKLUBB HAR BYGGT OM HELA SIN UNGDOMS-VERKSAMHET DE SENASTE ÅREN. FÖR DE FÖRSTOD ATT BARNEN LEKTE FÖR LITE. OCH LÄNGS VÄGEN FICK DE OCKSÅ EN ÄNNU DJUPARE BILD AV REGIONENS BETYDELSE.

Fyra kilometer sydväst om Göteborgs vallgrav ligger Högsbo och Västra Frölunda, stora livliga förorter, och där, i kanten, ligger Frölundaborg, själva hjärtat i Sveriges mest framgångsrika ishockeyklubb. Framgångsrika, men de vill ändå lära sig mer. Inte genom att träna mer utan med mera lek. Genom göra saker enklare, i en större, mer spridd geografi. Mattias Persson möter mig två trappor upp i Frölundaborg.

Vad betyder social hållbarhet för dig?

För oss går det ju ut på att få barn att må bra. Mår barnen bra så kommer de tillbaka och då kan vi fortsätta lära dem mera på isen och vid sidan av isen. En del blir hockeyspelare men alla ska bli medmänniskor. Det här klassiska, det krävs en by för att uppfostra ett barn.

Men Hockey är väl ingen social verksamhet?

Det är en supersocial verksamhet. Det är ganska stökigt att spela hockey. Du ska in i ett omklädningsrum med all utrustning, sitta där och prata med dina vänner. Men det är en förmån. Det är nästan uteslutande den delen alla som slutar saknar. Tugget i omklädningsrummet.

Det pågår ju hela tiden diskussioner om tävling och tabeller och rekord ska finnas också i barnens idrott.

All idrott är tävling. Är det inte tävling så är det en hobby. Någon vinner någon förlorar. Någon blir ledsen när någon blir glad, idrott är känslor och barn som aldrig får uppleva känslor lär sig inte hantera dem. Men sen handlar det om vad vi vuxna väljer att göra med resultaten. Ska vi publicera tabeller, ska vi ha skytteligor för tolvåriga barn? Men när domaren blåser och matchen är slut vill vi inte att tabellen spikas upp på en hemsida så att barnen påminns, jag förlorade igår. De ska ha en ny chans. Det

är hjärtat i vår ungdomsverksamhet.

Och inte bara för att vara snälla, alltså. Barnen ska lära sig det komplexa spelet hockey för att kunna tävla på högre nivåer hela tiden. Det enda vi gör är att läsa massor med forskning och höra vad den säger om hur man bäst organiserar en ungdomsverksamhet.

Den amerikanske forskaren Allen Guttman myntade begreppet sportifiering av sport, att sportens egen resultatjakt och vinstmaximering sprider sig till hela organisationen.

I en individuell idrott är det jättelätt att mäta sin utveckling, men en lagidrott är ett komplext spel och jag är hela tiden beroende av mina kamrater. När mätivern appliceras på barn och ungdomar hamnar vi fel. Du får säkerligen snabba resultat, men baksidorna är mörka. Om jag är lite provocerande kan jag fråga dig, är elitidrott hälsosamt?

Mattias väntar inte riktigt på att jag ska svara, och det behövs väl egentligen inte heller.

“IDAG VET VI MYCKET OM BAKSIDORNA AV ELIT-KARRIÄRER.”

Skaderisken är inte bara fysisk utan också mental. Det är till exempel jätteviktigt att elitidrottare fastnar i spelberoende.

Ni håller på med ett speciellt projekt i barn och ungdomsverksamheten.

En gång, på ett möte för några år sen,

“DET FINNS INGA MÅTT PÅ EN BRÄNNBOLL- SPLAN. DÄRFÖR SPELAR VI BRÄNNBOLL MED VÅRA HOCKEYBARN.”

med alla, elitlagen, ungdomsverksamheten, alla 16 klubbarna i regionen, frågade nån: Vi har bra träningsupplägg, bra tränare, bra hallar, vi tränar mycket, så varför kommer det inte fram fler spelare från våra egna led? Alla är jätteduktiga på att åka skridskor, redan som barn. De kan passa pucken, de skjuter jättebra. Alla mätningar är toppenbra. Men så fort vi sätter dem i spel, när allt ställs på sin spets, så är inte spelförståelsen lika hög som deras tekniska skills. Och vi förstod att det hör ihop med att barn idag inte fått leka ishockey.

Vi sa, men fasen, de måste spela mer. Alltså olika typer av spel. Fotboll. Handboll. Bandy. Tennis. Men, frågade vi oss, vi har ju fyllt deras kalender med hockeyträning.

Så vi förstod att vi måste förenkla, mindre organiserad tid så att de kan hålla på med flera sporter längre. På isen kallar vi det friåkning.

Lite för att återkoppla till det du inledde med, så ser vi på social hållbarhet.

En sak som intresserar mig som arkitekt är att en del av er omstrukturering är att satsa på regionen.

Ingen annan SHL-klubb har 16 klubbar så nära runt omkring sig. Det samarbetet är livsviktigt för oss. Vi har det förspänt. Klubbarna längs övre norrlandskusten, Luleå, Skellefteå, Björklöven, Modo, ligger mycket tätare än här i västra Sverige. Närmast oss är Jönköping och Karlstad.

Så vi uppmuntrar barnen att fortsätta i sin närmaste klubb, och stöttar sen klubben. Juniortränare runt i regionen får sin lön av oss. Vi fördelar lokaler och träningstider.

Brad Millington och Brian Wilson är två kanadensiska forskare som pratar om kontextuell idrott, som ett svar på idrottens ekologiska fråga.

Alltså, förhoppningen är ju att vi ska se att här har vi en liten plätt vid lekparken som ingen använder. Där kan vi spela. Att planen som ingen underhållit kommer i ordning, att vi sätter upp tennisnät på den asfalterade ytan och spelar lite landhockey där också. Det här är inte bara en förhoppning, det är en del av Frölundas region. Det kan vara enkelt. Det finns inga mått på en brännbollsplan. Därför spelar vi brännboll med våra hockeybarn.

Vi pratar ofta om regionen. Det är inget att hymna med att de flesta barnen vill till Frölunda. Vi är stora och kända. Men vi försöker säga att ett barns liv ska vara så nära geografiskt som möjligt. Du ska ha nära till din idrott, din skola och dina kompisar. Om hockeyn ligger i andra änden av stan så spiller du tid och kraft bara på att resa. Vi säger, du ska inte åka förbi en ishall för att träna utan du ska spela i den närmaste hallen.

Kan arkitekturen lära sig något av Frölundas ungdomsverksamhet?

Less is more.

Jag frågar Mattias om han känner till att det var arkitekten Mies van der Rohe som myntade det ordspråket. Då skrattar han. ■

VERSION A SOM I ABUNDANCE EZRA KLEIN OCH DEREK THOMPSON. ABUNDANCE, HOW WE BUILD A BETTER FUTURE. (2025)

Våren 2025 välte Ezra Klein och Derek Thompson kiosker i USA med sin bok Abundance. I ett USA alltmer lamslaget av polariseringar och styrkedemonstrationer, där en accelererande teknologi ensam ockuperade alla investeringsmedel, där kom Abundance med ett glatt budskap. De frågade om vi inte redan nu har medlen att bygga en värld utan hunger, driven av ren energi? Varför väljer vi i stället bristens politik.

Från sida ett målar de bilder av en möjlig framtid. Inte alldeles olik science fiction. De frågar sig om vi kan ändra politiken från en skyddande till en byggande. Av bostäder, infrastruktur, uppfinningar, och långa liv. En framtid som inte definieras av rädsla utan av överflöd. Abundance.

Men på varje fråga har de samma svar: avreglering. Och så hamnar de i famnen på just dagens gargantuanska AI-företag och deras ockupation av vår framtid. En profetia byggd av accelererande energiförbrukning och odemokratisk samhällsutveckling. Beslutad långt bortom de allra flesta människornas kroppar. ■

VERSION D SOM I DEGROWTH

BORTOM BNP-TILL- VÄXT. SCENARIER FÖR HÅLLBART SAMHÄLLS- BYGGANDE. FRAMTIDER BORTOM BNP-TILLVÄXT SLUTRAPPORT. (2018)

Exemplen på hur absurd oändlig tillväxt är blir ofta underhållande, bilar som blir större varje år, jättebebisar som aldrig slutar att expandera, läkaren som gratulerar cancer-cellen till den galopperande tillväxten. Men energi och materia är inte oändlig. De slits och blir omöjliga att utvinna värde ur. Det heter entropi.

På KTH ställde man sig därför frågan hur ett framtida samhälle som inte bygger på ekonomisk tillväxt skulle kunna se ut. De tecknade fyra scenarier för Sverige 2050. KOLLABORATIV EKONOMI, vi delar på saker och uppgifter snarare än köper av entreprenörer; LOKAL SJÄLVFÖRSÖRJNING, allt vi kan göra i det nära rummet; AUTOMATISERING FÖR LIVSKVALITET, en förhoppning om att teknik ska hjälpa oss; och CIRKULÄR EKONOMI, fokus på återvinning.

Alla fyra med målet att hitta formuleringar för hur samhället ska organiseras, hur vi tillsammans kan skapa politiska strategier. Men rapporten når aldrig riktigt fram till att ordet Degrowth också verkar peka mot åtstramning, och vad återstår då av framtidens löfte. ■

VERSION F SOM I FYRA FINSKA FRAMTIDSSCENARIER

FINSKA STADSRADET. FRAMTIDS- REDOGÖRELSE, DEL 1 STRATEGISK OMVÄRLDS- ANALYS OCH SCENARIER FÖR 2045. (2025)

Från svensk horisont ser finska stadsrådets framtidsredogörelse ut som en av de svarta svanar de själva pratar om. En osannolik varelse som kommer flygande över havet.

2025 lägger de fram en brokig scenari-erapport. De beskriver hur de har framkallat scenerna med ett "förvaltningsövergripande samarbete som omfattar alla ministerier", och den träsnittsliknande kantigheten ger den allvarliga tonen litterära kvaliteter.

Strategisk framsyn är sällan en framträdande egenskap hos regeringar, omvärldsanalysen brukar medborgaren få söka på egen hand. Men där hugger Stadsrådet fram fyra framtider för 2045. EN VÄRLD AV SAMARBETE. EN VÄRLD AV TEKNIK-JÄTTAR. EN VÄRLD AV BLOCK. EN VÄRLD SOM FALLER SÖNDER.

Framtiden är inte särskilt långt borta. Teknik och klimatuppvärmning accelererar. Ekosystemen försvagas. Den globala ekonomin stressas. Och rättsstatens och demokratins tillstånd försämras över hela världen. Berättelsen är som en kaurismäki-film i byråkratiska kläder. I ordets bästa mening. ■

DET HÄR ÄR SOCIAL
HÅLLBARHET:

HANDLING- PLANEN

1 TVÅ SPÅR

Social hållbarhet behöver röra sig i två spår samtidigt. Förhoppningsvis är de inte parallella. Det ena spåret är alla regler och förordningar vi inte får glömma om vi vill bygga ett mänskligt rum. Men om klimatkrisen och biodiversitetskrisen kräver en systemförändring av oss då räcker inte teknologier och listor, därför att dagens ekonomiska och sociala strukturer, som en gång förde oss ner i krisen, i så fall bara löper vidare. Någonting behöver förändras i våra relationer med varandra, status, värde, hierarkier. Och de här relationerna är den socialt hållbara arkitekturens andra spår. Det som det här magasinet handlar om. Alla projekt kan inte bära hela den systemförändrande tyngden, men något, några, kan det.

2 TVÅ EKONOMIER

Sen mitten av 1700-talet har ekonomi som tanke varit tudelad. Dels är ekonomi hushållning av knappa resurser. Och dels är förståelsen av ekonomi en tes om ackumulation av värde, förmögensackumulering. Vi väljer själva om vi vill tänka ekonomi som medel eller som mål. Och om vi ser ekonomi som mål, då kommer vi, i det byggda rummet, att låsa oss till de hierarkier vi kallar fastighetsvärden. Men eftersom högre värden ger större koldioxidutsläpp är utjämning närmast ett ekologiskt krav. Den goda nyheten är att formen för de här värdena är sociala relationer, och eftersom vi en gång har skapat dem kan vi också omskapa.

3 REGIONEN

Varje plats, varje rum, stort eller litet, befinner sig alltid i en relation till andra platser och rum. Varje nybyggt och omskapat rum kommer också att förändra rummen omkring sig, ge också de andra nya värden, resa nya väggar och

frågor. Det första verktyget i lådan för social utjämning är därför regionen. Och den bär inuti sig arbete, nästen, utbyten, lek och rörelser. Den lilla regionen, grannens granne, och hela hinterlandet, den stora världen utanför centrumzonen.

4 DET GRÖNA

Naturen, den konkreta och den byggda naturen, bevaras genom användning, som nöje, som odling, som demokratisk gemenskap, som kontemplation och som biotoper att förvalta. Det är det allmänna. Människan och naturen är för evigt sammanflätade, utifrån och in, inifrån och ut. Människan är också natur.

5 VARDAG

Vardagslivet blev under 1900-talet den stora arkitekturen. Ända tills det inte var det längre. Tidigare hade bara det grandiosa och de fem pelarordningarna varit det stora. Vi kan gå dit igen, vi kan göra vardagen och den enskilda lägenheten till arkitektur igen och inte låta den reduceras till en lösning på ett problem

6 OMRÅDESKARAKTÄR

Arkitekturen behöver återigen börja tänka i termer av att bygga områden och inte bara avstyckningsbara enheter till konsumtion.

7 DEN DYNAMISKA KOMPOSITIONEN

Slåta inte ut idiosynkasierna. Precis som det är människor som bor och rör sig i husen är det människor och inte maskiner som ritat husen och rör sig över platserna.

8 MÄNNISKAN

Rätten att vara människa, på alla tänkbara sätt, som minoritet, som majoritet, som sexuella minoriteter, trans, normies, alla olika etniciteter, alla olika genus, och alla sätt vi kanske inte ens kan tänka oss ännu, det är början. Det är det allmänna. Arkitekturen måste ha ambitionen att inte bara värdera rättigheterna, utan också

uppmuntra en så vid spridning som möjligt. Som ett skydd mot exploatering, utvinning av materiell eller mänsklig energi, svart arbetskraft, papperslöshet gömd under lager av entreprenörskap. Mänskliga rättigheter är en bra plats att börja arkitekturen. Som när makarna Roosevelt formulerade rättigheterna som fyra friheter: Frihet till tal och uttryck; Frihet att helga; Frihet från nöd; och frihet från rädsla.

9 DET SOCIALAS ÅTERKOMST

Ingen plats är jungfrulig. Någon har alltid varit där före dig. Värdera historierna. Gräv där du står. Börja inte arbetet som om platsen du är satt att bygga och förändra är ställd framför dig som ett misslyckande. Varje människa, stor eller liten, befinner sig alltid i en relation till andra. Den relationen är rummet. Den relationen är arkitekturen.

Are you gonna try and make this work. ■

ATT SÖKA FRÅGAN PÅ VILKEN ARKITEKTUREN ÄR SVARET

HUR STOR ÄR EN STAD?
VAD FINNS I ETT RUM?
BÅDA ÄR RELATIONER
MELLAN MATERIELLA
FORMER, MEN DE ÄR
SAMTIDIGT ALLTID OCKSÅ
RELATIONER MELLAN
SOCIALA SAMMANHANG.

Det går att påstå att en plats, eller använd gärna ordet territorium om du hellre vill, är summan av materia plus sociala relationer. London är en area. I uppslagsboken står siffran 12 091 km² noterat för det som brukar kallas metropolitan area. Men mäter vi hela den area som krävs för att få London att fungera, alla relationer, alla människor, allt arbete, all energi, all näring, all mat, all sömn och alla vakna, då är arean lika stor som hela Storbritannien.

Carl Folke från Stockholm, ekolog och ekonom, har gett skillnaden mellan de två siffrorna namnet spökarea. Det är stadens metabolism. Allt det som staden tuggar i sig och idisslar. Alla sociala relationer, alla ekonomiska transaktioner, alla ekologiska reaktioner. Allt som det rum vi kallar staden kräver.

Om det ska vara någon mening med att tala om social hållbarhet måste

det handla om relationerna mellan det sociala, ekonomin och ekologin. Två rapporter från det senaste decenniet hjälper oss att förstå. Lucas Chancels Climate change and the global inequality of carbon emissions 1990 – 2020 från 2021 och C40 Cities rapport Consumption-based ghg emissions of C40 cities från 2018.

Lucas Chancel använder ordet klimat- ojämlikhet. En bra illustration av det ordet fick vi två veckor in på det nya året. 10 januari berättade Oxfam att världens tio procent rikaste redan hade förbrukat sin andel av årets koldioxid- budget. Lucas Chancel berättar samtidigt att den undre halvan av inkomst- tagare och förmögenhetsägare har klarat klimatmålen för länge sen.

Det speciella med Lucas Chancels rapport är att han visar att det här inte bara handlar om skillnader mellan nord

och syd, utan lika stora ojämlikheter finns också inuti de enskilda länderna. Spökareorna försörjer kärnorna. Det Lucas Chancel visar oss är att koldioxid-
ojämlikheten äger ett rum. Carl Folke undersökte timmer och mat, Lucas Chancel koldioxidutsläpp, metabolismens avfall. Carl Folke formulerar relationen som att städerna injicerar entropi. De skjuter in en dos hög oförbrukad energi. Sen kan energin vara elektrisk kraft eller mänskligt arbete. Energi som tuggas ner och utsöndras som avfall. Den kanadensiske ekologiekonomen William E Rees tar 1996 Carl Folkes begrepp spökarea som utgångspunkt i sin klassiska essä Is "Sustainable City" an Oxymoron?

Den andra rapporten är C40-gruppens rapport om sammanhanget mellan konsumtion och utsläpp i de stora städerna. C40-gruppen är ett slags FN av världens största städer. Det sägs att sen nyss lever fler människor i städer än på landsbygden. Och det beror ju på vad som tillåts att kallas stad. Vanligtvis förmodar man att energiförbrukning och arbetskraft och därigenom utsläpp fördelas ungefär lika jämt. Några lyfter till och med upp städerna som miljö-hjältar. Och tittar vi bara på siffrorna för produktion så ser tabellerna delvis ut så. Men flyttar vi blicken till konsumtionen så är relationerna mycket annorlunda. Då blir resultatet att 80% av energiförbrukningen och 80% av utsläppen genereras av de stora städerna. Också i C40-gruppens rapport får vi en bild av klimatojämlikheten.

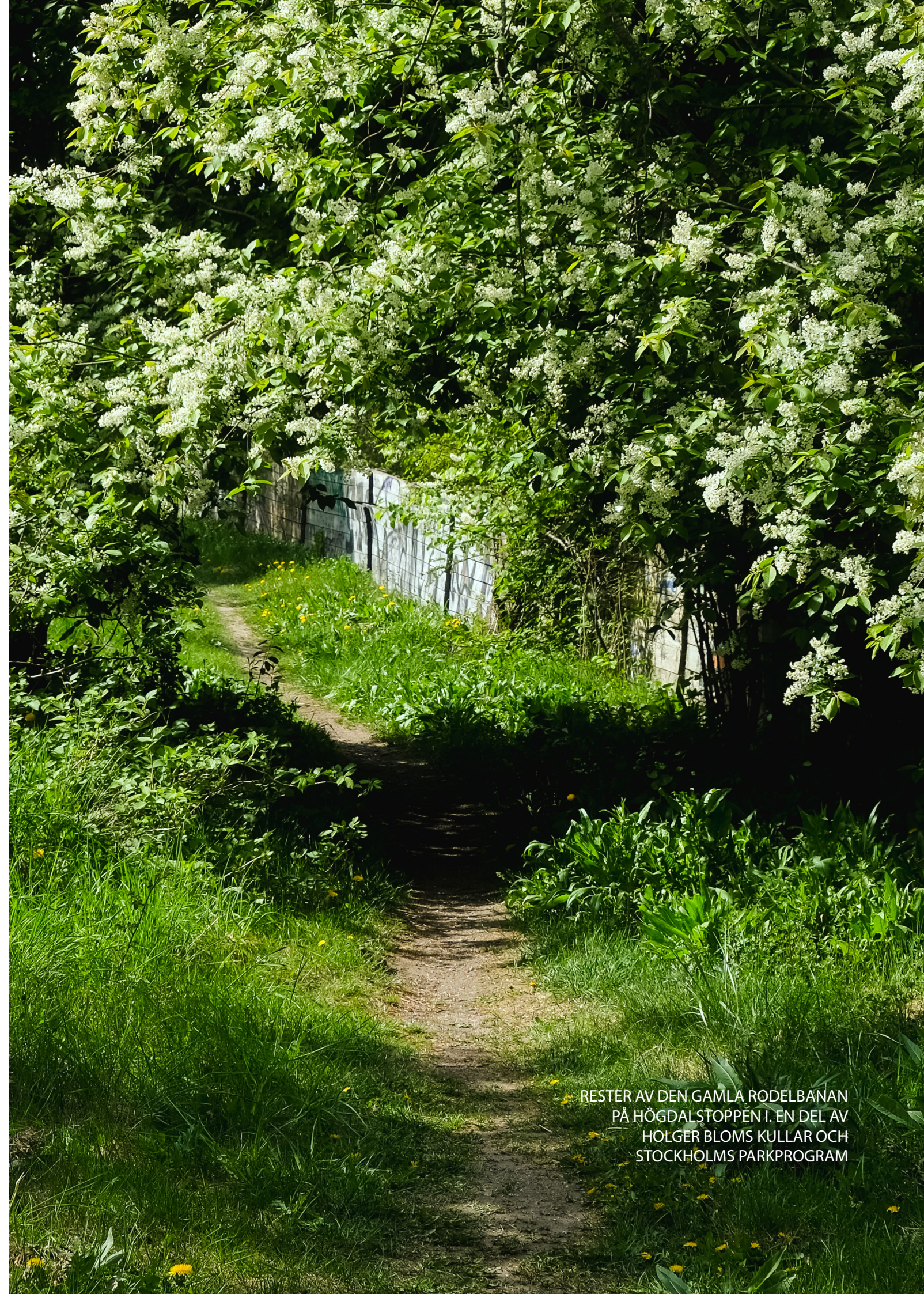
Det riktigt stora problemet uppstår när

arkitekturens alla svar benämns "Tät Grön Stad". En formel som sägs ge oss lika delar civilisation och klimatansvar. Men formeln är blind för Chancels och C40-gruppens beskrivningar av klimat-
ojämlikheten. Om arkitekterna ser som sin viktigaste uppgift att jaga det urbana underskottet så kommer koldioxid-spiralen bara att accelerera allt snabbare.

I diskussioner om jordklotets eventuella överbefolkning som det stora problemet i klimatkrisen måste man lära sig att förstå skillnaden mellan täthet och konsumtionstäthet. Konsumtionstäthetens roll inuti de enskilda länderna, regionerna, är själva klimatkrisen.

Frågan om det urbana underskottet är ständigt närvarande, också i det enskilda huset, men aldrig ställs frågan om konsumtionstäthet. Vad det betyder när stil förvandlas från att vara ett uttryck, för en person, en grupp, en tid, till att bara bli ett varuförpackat omdöme.

I ett upprop hösten 2025 varnar det tyska fysikersamfundet och meteorolog-samfundet oss att vi är på väg att passera parisavtalets 1,5-gradersmål redan före 2030, och att vi kommer nå 3 grader redan 2050. De betonar med emfas att det inte är fråga om någon klimatalarmism, att det är bara meteorologi och fysik. Metabolism. Och ska vi ha någon möjlighet att förändra kurvorna som pekar i den riktningen så kan vi inte längre kalla problemet för lösningen. Den socialt hållbara arkitekturen, som en del av vår gemensamma framtid kan bara vara klimatjämlighetens arkitektur. ■

RESTER AV DEN GAMLA RODELBANAN
PÅ HÖGDALSTOPPÉN I EN DEL AV
HOLGER BLOMS KULLAR OCH
STOCKHOLMS PARKPROGRAM

DE SAMMAN- FLÅTADE ODLINGARNA S HALL

MIRIAM ANDERSSON-BLECHER.
KONSTHALLSCHEF. BOTKYRKA KONSTHALL

KONSTEN ATT BYGGA
EN PLATS BEHÖVER INTE
VARA SAMMA SAK SOM
PLATSEN ATT BYGGA
KONST. MEN I
BOTKYRKA KONSTHALL
ÄR DET DET. DET HAR INTE
HÄNT ALLDELES
SPONTANT. OCH KANSKE
INTE HELLER SOM DET
VARTÄNKTT FRÅN BÖRJAN.
VERKLIGHETEN HÄNDE.

I Botkyrka Konsthall pågår arbetet. Det gör det alltid. Några lagar mat i Fittjaköket, från Eric Magassas utställning kommer mjuka toner ur ett nybyggt Sound System av plywood, böcker flyttas runt i biblioteket, några skrattar. Konsthallschefen Miriam Andersson-Blecher tar med mig upp för en spiraltrappa, och jag vet inte riktigt om jag fortfarande är mitt i utställningen.

Vad betyder social hållbarhet för dig?

När vi öppnade 2019 började mellanstadietjejer komma hit, de tog över rummet, ok, sa de, det här är en magisk tiktokyta här ska jag göra mina dansvideos. Det var ganska häftigt. För dem var det en plats de saknade i sin vardag. Det blev utmanande för oss, mina medarbetare är konsthallsvårdar inte utbildade fritidspedagoger. Det blev lite kaos.

Jag trodde aldrig att jag som konsthallschef skulle ägna så mycket tid åt ett rum som egentligen inte är konstrummet. Mammor som släpper sina barn här, farbröder som somnar i fåtöljerna. Ibland blir det otryggt eller nerstökat. Men jag tänker att social hållbarhet, det är någonting i vår verksamhet som verkligen händer.

En roll som inte riktigt finns i Sverige är "Community Organiser". Här tar föreningar kanske hand om den funktionen. En fast punkt, en människa eller ett hus. Kyrkan och skolan har varit såna fasta

punkter. I vår tid när skolorna ofta är låsta kan en konsthall bli "Community organiser"?

När vi flyttade hit från Tumba i södra Botkyrka 2019 pratade vi om det drömgaste scenariot? Vi är en konstkonsthall. Vi vill vara relevant för konstfältet.

Samtidigt lägger jag nu nästan lika mycket tid på att jobba med skola, polis, det sociala och bostadsbolagen.

Redan innan vi flyttade började vi bli en aktör här, för konstnärer att räkna med. Jag tror att Residence Botkyrka spelade en stor roll. En lägenhet på Krögarvägen där vi vänder oss till det internationella konstlivet. Det var första fröet.

Några såg att nu har ni bjudit in en grupp landskapsarkitekter från Hamburg och de har gjort en lösning för dagvatten. En grupp som hette OPENrestaurant kom hit från San Francisco. Kockar, aktivister, konstnärer. Och såklart då kan man tänka, behövde vi sträcka oss till San Francisco, det är ju inte rocket science att mat är någonting man kommer samman kring. Men det är också en fråga om konstens autonomi. Och plötsligt uppstod Fittjaköket.

Vi hade kunnat fortsätta att bara göra jättespännande konstutställningar i utställnings-

rummet men vi var liksom inte nöjda med bara det. Vi kände att vi ville göra mer. Hur utvecklar vi samhället?

Och när folk efter ett tag började säga, vi ses i hallen, ok, vi möts där efter plugget. Då var det en väldigt härlig känsla. Konsthallen har i århundraden uppfattas som ett rum som inte är för alla. Det är otroligt spännande när vi blir den givna platsen för en community.

Kan arkitekturen vara någonting annat än konsten att förpacka exceltabeller?

Vet du vad? Jag tycker att mycket växte fram i arbetet med Tor Lindstrand. Han tog sina arkitektstudenter hit. Han var den som jobbade med insidan av konsthallen och biblioteket.

Först tänkte vi själva, åh, lite skönt odefinierat, jag och konsthallen envisades med att vi skulle utvecklas lite organiskt. Om jag backar bandet så kan jag se att det var lite naivt. Alla borde inte ha lyssnat på mina reflektioner där för det blev ganska snabbt kaos. Tor Lindstrand sa bara, nej, men Miriam, det här är det svåraste som finns.

Margaret Thatcher sa en gång, "Kulturarbetare är konstiga, man ger dem lite pengar och de gör en sak. Man ger dem inga, och de gör samma."

Vi är otroligt duktiga på att göra väldigt mycket med lite medel. Det struntar jag i nu. Jag säger, ge oss lite mer så kan vi göra väldigt mycket. Jättemycket bra människor kan göra så mycket och påverka familjer och unga och hela inställningar till vad det är att vara människa.

En metod var att skapa någonting som vi kallade för nya biennalen för konst och arkitektur i Botkyrka som vi gjorde bara en gång, så den blev ju väldigt unik. Men sen landade den på arkitekturbiennalen i Venedig som Fittjapaviljongen.

Kan man betrakta Botkyrka konsthall som ett relationellt konstverk?

Nej, jag vet inte. Men det är en rolig fråga.

Vår kärna är vi ska vara en community, men till skillnad från andra kommunala verksamheter

så är vårt uppdrag också att vi ska nå en publik utanför kommunen. Nationellt och internationellt.

En sak är odlingarna som heter Kulturens Mamma. Ett frö som odlats av en konstnär här som heter Sarasvati Shrestha. Det började med en utställning som hette MAMI:AMA:MÖDRAR. Hon sa det här vore spännande att utveckla.

Jag tror att man vill jobba med Botkyrka konsthall för att man ser att vi har en genuin förankring. Allt har sitt frö här. Pizzaugnen bredvid i kulturens mamma är också konst. Vi är hela tiden väldigt noga med att konsten är i centrum. Det heter ändå Botkyrka Konsthall.

När vi flyttade hit hade vi diskussioner med tjänstepersoner som sa, ska ni verkligen heta konsthall, varför inte allaktivitetshus eller folkets

hus? Då var vi jättenoga med så här att det ska heta konsthall för vi är en konsthall. Det finns ett värde i att man växer upp i Fittja och går till konsthallen.

En plats där det på eftermiddagarna strömmar in jättemånga barn och unga som ser det här som sin yta. Och på torsdagarna kommer en grupp kvinnor som är Fittja syjunta. Jag tänker att det är det sociala kittet.

Men om vi är ett enda stort relationellt konstverk det vet jag inte.

Alltså vi är den här fysiska platsen som jobbar med utställningar, och en odlingsstation, och ett kök, och annat. Allt det är ju ett fantastiskt pussel på något sätt. ■

LÄS!

TEXTER OM SOCIAL HÅLL- BARHET OCH ARKITEKTUR

Lucas Chancel. Climate Change and the Global Inequality of Carbon Emissions (1990–2020). (2021)

Om klimatojämlighet. En av utgångspunkterna för det här magasinet. Läs också Lucas Chancels och Thomas Pikettys essä Avkarbonisering förutsätter omfördelning i Greta Thunbergs Klimatboken (2022).

C40 Cities Climate Leadership Group. Consumption-based GHG emissions of C40 cities. (2018)

Den andra utgångspunkten. Om att Det Urbana inte är vår gröna räddare utan skapar 80% av utsläppen.

William E Rees. Is "Sustainable City" an Oxymoron? (1997)

Om städernas spökeor. Vi lär oss att London kräver en area lika stor som Storbritannien.

Neil Smith. Toward a Theory of Gentrification: A Back to the City Movement by Capital, not People. (1979)

Den grundläggande texten om gentrifiering där han visar att omfördelningen av människor i rummet inte styrs av smak utan av ekonomiska krafter.

Catharina Thörn. Den Urbana fronten. (2015) Ihop med fotografen Katarina Despotović. Gripande om hur människorna i Kvillebäcken, Göteborg, tvingas bort av en stadsomvandling. Viktigast på svenska om gentrifiering. Läs också Catharina Thörns Gentrifiering (2014) och Territorial curation – Extracting value from the rent gap (2025), skriven tillsammans med Karin Swahn.

Maryam Fanni. Reding the Signs, Distinction-Making Nostalgia in Swedish Postwar Suburbs. (2025)

Hennes konstaktivistiska avhandling om alla betydelselager i ett neonlikt skyltprogram.

Po Tidholm. Här är 17 handfasta råd om Norrland till den nya regeringen. (2022)

Ett regn av lösningar på rumsliga orättvisor som idag cementeras fast. Läs också Norrland (2012).

Andrés Rodríguez-Pose. The revenge of the places that don't matter (and what to do about it). (2018)

Om externalisering av kostnader i form av periferiproduktion, där man extraherar värden ur maktlösa platser.

Centrum för idrottsforskning. Den allvarsamma leken: kostnader, akademier och barnidrottens specialisering. (2026)

Hur ojämlikhet sprids genom skeva satsningar på barnidrott. Läs också Patrick Brenning, Så vinner vi igen, att utveckla talanger och svensk idrott. (2024)

Hettie O'Brien. The Asset Class, How Private Equity Turned Capitalism Against Itself. (2026)

Brett Christophers. Our Lives in Their Portfolios, Why Asset Managers Own the World. (2023) Hur fastigheter och sociala funktioner blev ekonomiska instrument, i stället för rum av relationer. En förändring under radarn.

Quinn Slobodian. Crack-up capitalism Market Radicals and the Dream of a World Without Democracy. (2024)

Historien om Zonerna. Städer och fastigheter som ställt sig utanför samhället genom avreglering och antidemokratisk vilja till makt. Om Canary Wharf, London, Prospera, Honduras och Donald Trumps Freedom cities.

Dan McQuillan. AI, Decomputing and the Interregnum. (2026)

Ett försök att hitta en väg genom en accelererande klimatkris, gargantuanska datahallar och techbiljardärers övermänniskoideal. ■